

A különutas orosz kultúrafelfogás

Vitalij Averjanov: *Fedett kereszt. Tradicionalizmus az avantgárdban*
Moszkva, Knyizsnij Mir, 2015, 608 oldal¹

A könyv filozófus szerzője a hagyomány, eszme, civilizáció, teológia, kultúra, az orosz nemzeti archetípusok, költészet, vallásfilozófia, „alternatív történettudomány” és jövőstratégia roppantul szerteágazó témáit foglalja bele egyetlen, átfogó koncepcióba az általa vezetett intézetben kutató dinamikus konzervativizmus égíse alatt. A nyugati bölcsélet és a rigid diszciplinaritás számára az effajta kísérlet az eklektika határát is jócskán túllépi. A könyv koncepciója a felszínről szemlélve a politikai filozófia fogalmi tárházába kívánkoznék, ha szerzője nem az orosz kultúrát mindmáig jellemző szinkretizmushoz igazodva illesztette volna egybe az orosz szövetkezeti társulástól a Puskin-értelmezésen át, a költő Hlebnjykov futurista gnoszeológiai kísérletéig vagy az aktuális posztszovjet filozófia, valamint a nyugat-európai keresztényellenes irányzatok értékeléséig ívelő témáinak különös sorát. Protesztkönyv, kortárs látélet, a pravoszláv újjászületéshez kapcsolódó úgynevezett Izborszki klub alapító tagjának, az ötvenéves Averjanovnak a reakciója a világban tapasztalható kényszeredett paradigmaváltásokra. A kultúra mint legfőbb szervezőelv tételeződik benne.

Szinkretikus, sokrétű megközelítésével az élő és letűnt kultúrákat, államalakulatokat – elsősorban is az orosz, egybevetve Ázsia, Nyugat-Európa paradigmáival – gyökerükénél fogva vizsgálja, szerves, önmagával meg nem hasonló átalakulások formájában határozza meg azt, amit jobb híján történelmi fejlődésként szokás emlegetni.

A kötet aktualitásához nem fér kétség.

Epicentrumában a dinamikus konzervativizmus eszméje áll, e közvetlen megközelítésben az önmagát soha meg nem tagadó kultúrátípus alkalmazkodási és önkitaljesítő stratégiáinak belső logikáját fedi le. Ez tanulmányainak vezérfonala, lehetséges alternatíva a világ politikai palettáján helyet foglaló, kifejecesedett irányzatokkal szemben. A kultúra önvédelmi képességének gyakorlati kényszerére válaszol ez a komplex elmélet.

Lényeges, hogy a szerző a politikát a kultúra folyamánaképp kezeli. Szemléletében a teokratikus eszmény,

gondolkodásmód és berendezkedés megvalósítható mintagyánánt jelentkezik.

Ismertetésünket döntően az első és második részre korlátozzuk, amelyek a tradíció ellentmondásai, illetőleg a költők és próféták témakörökben változó terjedelmű és műfajú írásokat gyűjtik egybe. Találni köztük tanulmányt, konferenciaközleményt, esszét, sőt tudományos előadásokat követő viták leiratait is.

Az istenemberi kultúra filozófiája alcímet viselő fejezet a fedett kereszt szimbolikájának magyarázata, aktuális üzenetének feltárása tölti ki azon megállapítás kíséretében, miszerint a keresztény hitre tért kultúrákban az *Evangelium* a földi létet intenzívvé tette. A kereszt a teremtett és az isteni világ kölcsönviszonyának szimbóluma, pólus és határ, fent és lent megbonthatatlan egyensúlyát jelképezi. Különbféle kultúrákból a szerző az óegyiptomiban megnyilvánuló éles különbségtételt emeli ki a földi és túlvilági szférák között. Mindezzel azonban szemben áll a valamennyi dolog háborítatlan összetartozását, öregségét hirdető eszme, amely a pythagoreus vallásra, annak számmisztikájára vezethető vissza. Ha viszont ezzel az ös-egységgel dacol, a természetébe ősidőktől kódolt logikai gondolkodásnak engedő egyén szükségképpen a természetlen reflexiók foglyává válik, mindez bonyolult folyamatokon át a felemelkedés ideáljától téríti el.

Látható, hogy miközben a kereszténység és az antropológia kapcsolódási pontjait kutatja fel, a szerző az emberben lévő alapvető, egyetemes-közös konstansokra összpontosít. Gondolatmenetében az orosz kultúra lehetséges stratégiáinak felmutatására helyezi a súlyt a globalizálódó világban.

Az orosz tradicionalizmus vitális öntudatra ébredését attól reméli, hogy az elfordul a sátáni elv által uralt kultúra nihilista kritizálásától. Korszerű attitűdnek tűnik, amelyben a szokványos, jellemzően elzárkózó, múltba vonuló, mindent ostorozó konzervativizmussal szemben kritikusabb szemléletre hagyatkozik. A tradíció fogalmának tudatosulását ebben a jövőre nézvést kulcsfontossá-

¹ АВЕРЬЯНОВ, Виталий: *Крытый крест. Традиционализм в авангарде*. Москва, Книжный мир, 2015, 608 с.

gúnak véli. Az európai civilizáció még a XX. század küszöbén ismerte fel ugyanis, hogy a fejlődés és a reformáció az antitradicionalizmus irányába hatott (később Vaszilij Rozanov filozófiai örökségének áttekintésekor ez a tétel némiképp felülvizsgálat tárgyává vált).

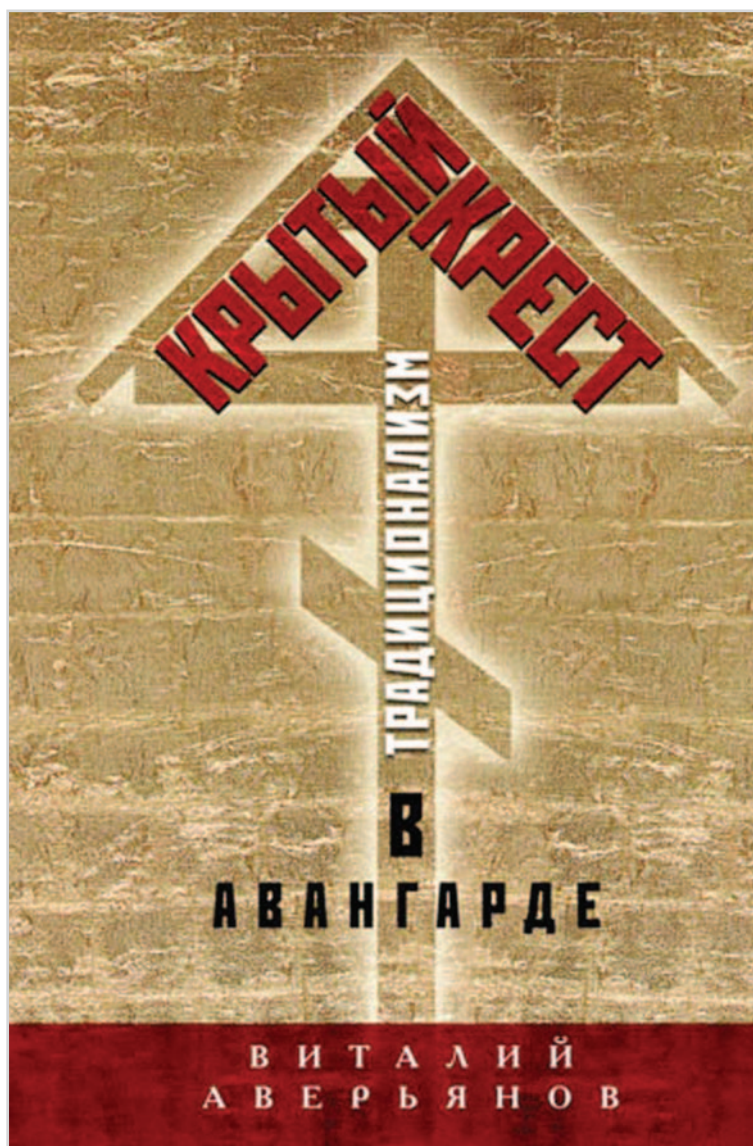
A XX. század első felében működő Vlagyimir Losszkij vallásfilozófiájának szentelt következő fejezet a dinamikus konzervativizmus fogalmának eredetfeltárását folytatja a szenthagyomány egyházi gyakorlatán keresztül, amely nem egyéb, mint Isten és ember synergeiája, kettejük találkozási pontja. Az egyház igazságfelfogása az idő múlásával nem változik, csupán konkrét kultúrtörténeti helyzetekhez igazodik, s ha nem a szenthagyományra támaszkodna, csupán holt szövegeket őrizne. A fejlődés napjainkban mind gyakrabban megkérdőjelezett fogalmát Losszkij épp a tradícióval való ütközés gyanánt értelmezi, a történelmileg kialakult teológia mint intellektuális tény és a lényegileg megfogalmazhatatlan szenthagyomány közötti különbségre mutat rá. Losszkij a szenthagyományt nem is annyira társadalmi, mint inkább spirituális egyéni kategóriaként magyarázza, annak pneumatológiai dimenzióját tételezi. A különféle kultúrák és népek életében évszázadok során felépült tradíció már csak egyedi, eltérő elemei és fogalmi okán sem leírható egységes rendszerben és egységes fogalmak mentén. Losszkij már tudatosítja, hogy a transzkulturális eszme és gyakorlat kialakítására számos alkalommal történt kísérlet birodalmi államokban, a különféle népcsoportok közötti megértés és tisztelet elmélyítése céljából.

A hagyomány sztereotipként jellemzett fogalmáról az *Orosz filozófiai lexikon* számára kidolgozott szócikkben a szerző a világi és egyházi hagyomány elválását, majd egyensúlyának megbomlását vizsgálja. A fogalom történetét nyomon követve a kulturális és állami hagyományban bekövetkezett válság gyanánt felfogott orosz egyházszakadástól (XVII. század) kezdve, a XIX. század első felének szemléletén, majd a nem szerves hagyományt elutasító eurázsiai doktrínán át jut el az emigráns Ivan Iljin neokonzervatív ideáljához, amelyben a hagyomány a civilizáció stabilitásához kínál alapot. Mindeközben a Szovjetunióban a 20-as, 30-as években ugyanez a fogalom szinte szitokszóvá válik, hiszen a hagyományt az átalakítással, a tudat átformálásával szembeszegülő, „reakciónak” bélyegzett magatartással azonosították. Majd Sztálin halálát követően ezt váltja fel egyebek mellett az az értelmezés, miszerint a hagyomány a társadalom és a természet közötti egyensúly homeosztázisának biztosítója. A poszt-szovjet kutatások afelé mutatnak, hogy a posztmodern válságközpontú gondolkodás és a tudományba vetett hit megrendülése nyomán egyaránt a nemzeti tradícióban rejlő lehetőségek erejében keresendő a kiút. A társadalmi élet rejtett, pneumatológiai aspektusára mutat mindez.

Eliade és Guénon a mítosz, vallás, miszticizmus, szakralitás és beavatás tárgykörében alkotott elméleteinek hozadékai a hagyomány fogalmának értelmezésében igen fontos szerepet játszanak. A hagyomány világi aspektusai a vallásiaktól elválaszthatatlanok az orosz szellemtörténet fő vonulatát képező vallásfilozófia képviselői, P. Florenszkij, G. Florovszkij, V. Zenykovszkij és L. P. Karszavin felfogásában.

Averjanov egyik előadásának hozzászólója a közeljövő bioszociális forradalmának, a biotechnológiának és a bio-konstrukciónak a lehetséges következményei sorában felveti a családhoz, a születéshez, halálhoz, a szexualitáshoz fűződő hagyományos értékek várható átalakulásával kapcsolatban felmerülő aggályokat. Megoldásként a szerző az „időn kívül álló” emberi tudat ideális gondolkodásformáló tényezőit, vagyis a mitologikus szemlélet és a jel-olvasás korszakokon átlépő képességeit javasolja.

Vitalij Averjanov:
Fedett kereszt.
Tradicionalizmus
az avantgárdban.
Moszkva,
Knjizsnyj Mir,
2015

A *történelmi Oroszország archetípusait* tárgyaló fejezet az orosz kultúrának a globális világban betöltendő létét, helyét és értelmét tekinti át. Meghatározásukhoz kiindulópontként a khalkédóni dogmának az orosz történelemre való vonatkoztatását kulcsfontosságúnak ítéli meg a szerző. Az archetípus fogalmát egyébként a szerző annak jungi, spengleri változatain túl az arab hagyomány vallási eltérésekből létrejövő különbségei, az ezekből fakadó archetípus-értelmezés és további univerzálék tükrében értelmezi. Ennek a távoli múltban gyökerező megközelítésnek az orosz kultúrában a közvetítőit L. Karszavin és P. Florenszkij a homo patronimicus típusának megfelelő alakjaiban pillanthatjuk meg. Az orosz történelem kezdeteit Radonyecki Szent Szergij, Alekszandr Nyevszkij és az 1988-ban (!) kanonizált Dmitrij Donszkoj moszkvai nagyfejedelem figuráin keresztül ragadhatjuk meg (ezek a szentek az orosz történelem sorsfordító eseményeiben döntő, karizmatikus alakokként tűnnek ki), a kijevi, illetőleg moszkvai-pétevári korszakokra történő felosztáson túl pedig Averjanov több orosz civilizációt különít el. Ezek lényegileg a „civilizációs tradíció” újonnan kreált fogalmán át válnak érthetővé (a nemzeti kultúra egyfajta szinonimáját jelentik), amely világit és szakrálist együttesen hordoz. Fő ismerveit, egymásból következő pontban foglalhatók össze: A. Wierzbicka, lengyel nyelvész szkriptekre vonatkozó megállapításai kerülnek az élre az oroszoknak a nyelvhez mint elsődlegesen az igazság kifejezőeszközéhez és megnyilvánulásához fűződő beállítódásáról. Ebből logikusan következik a „mások igazságára” történő szüntelen odafigyelés gesztusa mint kulturális specifikum. Ennek léte ugyanakkor Homjakov pravoszláv, szlavofil bölcselete szerint a gyülekezetiség kollektív elvéről mint az orosz kultúra sine qua nonjáról alkotott tézisével áll összhangban. Oroszország küldetése tehát a népek harmonikus együttélésének megteremtésére irányult, olyan birodalom volt, amely a világharmonia elvével való egybeolvadásra törekedve saját metafizikai igazságát nem a partikuláris, hanem az univerzális szférájában kereste. Eszerint az orosz eszme az isteni jelenlét eszméje.

A Vlagyimir Losszkij vallásbölcsele 1952-es munkájában, majd Eisenhower 1953-as választási programjának újabb jelentésében (az állam a gazdaságra gyakorolt hatásának csökkentését előíró, pragmatista gondolat) felbukkanó dinamikus konzervativizmus fogalma Donald Schon, amerikai vállalkozásmenedzsment-szakember elméletében alakul tovább. Az intelligens, „önmagukat tanító rendszerekről” felállított elméletben a változó világhoz történő alkalmazkodás mellett, valamint az önazo-

nosság megőrzésén túl egy rendszernek képesnek kell lennie a folyamatos változásra, a váratlan feladatok kezelése céljából tartalékok és erőforrások biztosítására, adaptivitása fejlesztésére, a kulturális szókészlet bizonyos részének rugalmas változtatására is. A dinamikus konzervativizmus összességében hiperideológia: számtalan diszciplína és kulturális tény figyelembevételével kialakult gondolat. A szerző szerint az „ellopott jövő” helyett kínál kedvező alternatívát. Premisszaként ehhez Dosztojevszkij *Ördögök* című regényéből idézi a nép, a vallás egymást megtartó viszonyáról, a közös vallások természetéről szóló elmékedést: „Sohasem volt még nép vallás nélkül, vagyis a rosszról és a jóról alkotott fogalom nélkül.”² A jó és a rossz fogalmának egybemosása pedig a népek kihalásához vezethet. A dinamikus konzervativizmus nem véletlenül az állandó fejlődés modelljével áll szemben, amelynek odaadó hívei a filozófiai, természeti és emberi tőke egymásba konvertálható voltát tételezik fel.

A kultúrák közötti dinamika megértéséhez Averjanov a kulturális hagyomány ismérveinek meghatározására vállalkozik, annak három szféráját jelölve meg: 1. a megnyilatkozás és megvilágosodás; 2. az ismétlés, fenntartás és tanítás; 3. az improvizáció és kísérletezés köreit, ahol a következő tevékenységek folynak: 1. az ember és kultúra kiváltképp felfelé mutató intuícióinak tisztázása, kikristályosítása; 2. a kanonizált tapasztalat átadása a nevelésben; 3. a más kultúrákkal folytatott érintkezés. A „mást” „idegenként” szokás felfogni, lehetséges azonban „önmagunk legfelsőbb lényegének” is tekinteni. A kulturális mutációk – a biológiaiakkal is összemérhető módon – vesztélyt hordoznak; a dinamikus konzervativizmus elveivel egybecseng Karl Hübner azon állítása, miszerint bármely új tudományos felismerés addig áll az élet szolgálatában, amíg képes a meglévő tudáskomplexumba beépülni, ellenkező esetben romboló.

A japán ember természeténél fogva dinamikus konzervatív, bizonyítékot erre az árnyalt nyelv fogalomtárában találni. Míg nyugati megfigyelők rendre az „ipari forradalom”, „Meidzsi-forradalom” kifejezéseket használják a harmonikus innovációra, mindeközben maguk a japánok a forradalom (kakumei) szót csupán más országok vonatkozásában, a jiszin szót pedig hazai, az újításra/megújulásra irányuló folyamatokra értik. Ily módon a japánok az eredmény eléréséhez a hagyomány korpuszából merítenek. Ha a fentebb vázolt három szférában az újítás aránya bizonyos mértéket meghalad, már károsító hatást fejt ki, ezáltal a meglévő intézmények tradicionális összhangja sérül.

² DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics: *Ördögök*. Ford. MAKAI Imre, Bp., Európa, 1983, 304.

Korunkat jellemzi, hogy a kinyilatkoztatás kultúráját a hétköznapok kultúrája, az intuíciót a prognózis- és modellalkotás szorítja ki, a más kultúrákkal fennálló transzfer leáll, végső soron a teljességet az állandó újdonság illúziójával igyekeztek pótolni, ahogyan ezt Paul Kurtz és A. Ahiezer leírta. Karizma és nemzeti mítosz híján a nemzeti kultúra kifulladás, a teljesség iránti elkötelezettség és közös alkotás viszont táplálóerőt jelent számára.

Az eredeti előadást követő vita anyaga számos eredeti megállapítást, résztemák tömör felvillantását vonultatja fel. Így például eszerint az orosz univerzalizmusnak tulajdonítható talán az, hogy a pártok túlburjánzását a politikai palettán nem szokás előrevívó jelenségnek tekinteni, hiszen megosztottságot szül. A globalizáció tünetei közt figyelmet kap a transznacionális, rétegzett társadalom modellje, amely pompás utópiákkal kecsegtet, amelyek nyilvánvalóan szembehelyezkednek a makroregionalizmussal vagy az organikus kultúrákkal. Nemzeti alapon létrejövő ellenelit tud ezzel szemben hatékony alternatívát képviselni. A kultúra lényegét ugyanakkor a szerző annak visszahangelvű működésében határozza meg.

A szovjet korszakban elveszett „kizökkenett idő” és áttírt történelem magától értetődően indukálja a távoli múlt újrafelfedezése, a mintakeresés iránti késztetéseket. Ilyen eszményt jelent a túlnyomórészt a XIX. századtól elterjedt, önkormányzati és szolidaritási alapokon nyugvó, egyedülálló gazdasági társulás, az artyel, amelynek virágkora idején értéke korántsem redukálódott a gazdaság merkantilista szintjére: erkölcsjobbító, összecsiszoló, a társult dolgozók szellemi ereje a közös munkával járó kommunikáció során összeadódik és megsokszorozódik. Arisztokratikus intézmény, amennyiben a parasztot vagy iparost alkalmassága, anyagi javakat előállító iparkodása függvényében választják ki, a synergiea érvényesül, mint-hogy a szociális energia többletet ad a vállalkozás eredményességéhez.

Venjamin Blazsennij (Eisenstadt), a kereszténység szellemét átvett ausztriai zsidók leszármazottja, kozmikus léptékű témákat megverselő, vallásos költő életművének elemzése mintegy ötven oldalt tölt meg a kötetben. Blazsennij hatvanéves már, amikor Tarkovszkij felfedezi, személyes ismeretség, érzelmi kötődés fűzte Paszternakhoz. Témái a szerelem aszketikus démonizálása, az Istennel folytatott párbeszéd. Tradicionalista alkotóművészete „szovjet” költőként e korszakban teljesedett ki, amikor

Jeszenyin és Blok tiltólistán volt, mégis istenkereső még istentagadásában is, együgyűsége – Tolsztoj definíciójával megegyező módon – a jóság iskolája.

A művészportrék között a hagyománytisztelők sorába kerül a szorgalmáról is híres Modigliani. Valódi egyéniség, nem sorolható kérészéletű csoportosulásokhoz, a tudatlan káoszának szervessé ötvözője, olyan művész, akiben Mozart és Dosztojevszkij egyszerre van jelen.

Művészetelméleti vonatkozásban igazi fordulatot jelent a szerző avantgárdfelfogása. A „kisajátított” (majd raktárakba elzárt) orosz futurizmusról (általánosított formában nem ritkán mint magáról az avantgárdról) mint baloldali irányzatról, a bolsevik fordulatot követően sebtében kreált kép ugyanis szertefoszlik. (Hozzá kell tennünk, hogy ez korábban is evidens, bár mellőzött irodalomtörténeti tény volt. Valójában az első orosz futuristák fellépése ugyanis a hagyománytagadó, „a múltat eltörlő” híres-hírhedt *Pofon ütjük a közízlést* 1912-es megjelenése előtt jóval korábban megtörtént. Egy évvel azelőtt már brosúrákban adott hírt magáról az egofuturista csoportosulás, élén a dicsőségre emelkedő Igor Szeverjanyinnal. Nem epatírozó attitűdjükről váltak ismertté. Szeverjanyin lírájának látszólag könnyed hangneme, a szóalkotás játékosága mellett szellemes intencionalitás, a világérzékelés életörömtől árasztó frissessége, a „rábresztés” gesztusa, a középkori francia verstani mintákat is tudatosan újraíró gyakorlata, ezoterikus és teológiai érdeklődése kendőzetlenül van jelen.³)

Velimir Hlebnyikov⁴ futurista poétikája révén ezután az orosz tradicionalizmus nyeri vissza a Bábel előtti egy nyelvűség édenének gondolatát, a születőben lévő új (meta)nyelv a távoli utópia kontúrjait tapogatja ki. Az irodalmi jelenséget Averjanov a filozófia prizmáján át fürkészi, felidézve, hogy Hlebnyikovot párhuzamba állították már Majakovszkijjal, Filonovval, Kandinszkijjal, Salvador Dalíval, a bölcseletben Heideggerrel, Nyikolaj Fjodorovval, Teilhard de Chardinnel, Florenszkijjal. A költészet nyelvű sajátosságai sorában markánsan jelen lévő „csillagnyelv” (a tökéletes, „éjszakai” világ nyelve, amely fölötté áll a hétköznapi lét és a magát leleplező egyértelmű hazugság szférájának), a médiumbeszéd, a zaum (észen túli) nyelve, a spiritizmus nyelve, valamint a glosszológia okán messzemenően helyénvaló az a felvetés,⁵ miszerint a Hlebnyikov életművére irányuló további kutatások irányait az összehasonlító vallástudomány ered-

³ Erről részletesebben lásd MARKOV, Vladimir: *The Province of Russian Futurism = The Slavic and East European Journal*, 1964, № 4., 401–406.; MARKOV, Vladimir: *A History of Russian Futurism*. London, Macgibbon & Kee, 1969, 467.; JÓZSA, György Zoltán: *Эго и Эхо в поэтике Игоря Северянина. К истории русского футуризма = Studia Litteraria Universitatis Iagellonicae Cracoviensis*, 2014, 9. sz., 85–104.

⁴ Magyarul megjelent tőle HLEBNYIKOV, Velimir: *Zangezi*. Ford. SZILÁGYI Ákos, Bp., Helikon Stúdió, 1986; Uő: *Tükrök kacagása*. Ford. MEZEY Katalin et al., Bp., Kráter Műhely Egyesület, 1998.

⁵ A verbális és rituális aspektusainak összekapcsolódásáról lásd KALAFATICS Zsuzsa: *Az orosz futurista kiáltványok rituális funkciói = Helikon*, 2010, 3. sz., 412–419.

ményeinek bevonása határozhatja meg. Futurista utópiája csúcán talán paradox módon mégsem a költői nyelv áll, hanem a kultúra nyelve, amely a távoli jövőben a nép nyelve lesz. Összetevői a szláv, ázsiai és afrikai szótövek az európai nyelvek dominanciájával szemben. Az egységes világnyelv megvalósításában két hipotetikus nyelvre, az úgynevezett csillagnyelvre, másfelől pedig egyfajta szláv össznyelvre tárházára apellál. Világnézete idővel globalizálódik, az eurázsiai doktrína felé mozdul el.

Hlebnyikov a káosz helyett számba-szóba írt, pythagoreus indíttatású harmóniát álmodik, az óegyiptomi fátyom iránti érdeklődése háttérben is valószínűsíthetően a minták és törvényszerű ismétlődések kulcsait felderítő szándék munkál. Költői nyelvében a szó korlátlan kontextuális jelleget ölt, mivel az a nyelv, amelyen költő és olvasó osztozik, a nyelvteremtés útjává, a közös alkotás forrásává, ám produktumává is válik. Ezáltal a beszélő és az általa mondottak, a szemlélő és a szemléltetés tárgya átfedésbe kerül. Akárcsak a XVIII. század orosz költőit, Hlebnyikovot is a nyelv keletkezése foglalkoztatja. Averjanov a Weststein által megfogalmazott tézist fogadja el, miszerint Hlebnyikov poétikáját hangzás és jelentés megbontathatlan egysége vezérli.

Műveit kriptogrammnak nevezhetjük, transzraciónális, paralingvisztikus dimenziókat nyitnak meg, a futurista küldetés végső lényegének az egyén jövővé alakítását tekinti. Averjanov fontos érdeme, hogy az irodalmi mű vizsgálata során differenciál a kollektív emlékezet működéséből, másfelől pedig az egyéni, költői tehetségből, tudásból származó összetevői között. A művészet forrását Hlebnyikov szerint nem a hagyományos értelmiségi értékekben lehet fellelni, hanem a néplélekben, ugyanebben az értelemben az archaikus nyelv az ősi gondolkodás rekonstrukciójának alapja. (Ezen a ponton Giambattista Vico elveinek letéteményese. Egyébiránt Hlebnyikov pályájának kezdete az orosz Ezüstkori primitivista festészetének és művészetelméletének virágzásával esik egybe, Larionov, Goncsarova, Szomov, Filonov képei ugyanekkor keletkeznek.) Lényegi kérdés hagyomány és modernség választóján, hogy ez a költészet vajon mennyiben tekinthető újjáéledt avagy maradinak.⁶

A Nyikolaj Fjodorov, Vernadszkij, Ciolkovszkij és Alekszandr Csizsevszkij nevével fémjelzett orosz kozmizmus filozófiai irányzata a Platón-tól Kopernikuson át Galileiig terjedő hagyomány folytatója, a pozitivistá tudomány és a vallásfilozófia szintézise. A futurológus Fjodorov, a XIX. század második felének egyik meghatározó szellemi alakja Zenykovszkij értékelésében a legeredetibb orosz

bölcsele. Dosztojevszkij, Tolsztoj és Vlagyimir Szolovjov tiszteletét is kivívta.⁷ Fjodorov templomjáró, hívő keresztényként azt a tanítást hangsúlyozza, miszerint az isteni terv az ember cselekvő együttműködése híján nem valósulhat meg. Ezen az alapon hirdeti, hogy a Kozmosz nem lehet meg az emberi elme ereje nélkül, hogy többé válhasson a pusztá káoszról. A holtak feltámasztásának ideáljában kiteljesedő filozófiájának apológiáját a krisztusi példa valósága adja. A halál a bűn következménye, a megváltás csakis a teljes emberiség közös akarataként mehet végbe. Életműve az orosz spiritualizmus diadalát jelenti. Ezzel szemben áll a nyugati civilizáció, ahol az anyag felülkerekedik az emberen, a pénz és áru teremtette viszonyok pedig az alkotó tevékenységet elnyomják. (Vernadszkijnál a magasabb szellem működésével összhangba kerülő felsőbbrendű ember hovatovább evolúciós fokozatot is jelent: tehát itt a szellem hat az anyagra. Fjodorov elméletében pedig az evolúció végső fokon az intellektuális képességek tökéletesedésére irányul.) Fjodorov víziójában a jövő pszichokratikus társadalmát az egyetemes zsinatokra egybegyűlt papság, tudósok és gondolkodók egyesült ereje kormányozza majd.

A kötet szerzőjét Vaszilij Rozanov sokrétű filozófiája avatott szakértőjének tekinthetjük, hiszen a hetven évre betiltott „orosz Szókratész” harminckötvetnyi életműkiadásában szerkesztőként működött közre. A recenzióknak tárgyát képező kötet számos írást tartalmaz róla. Averjanov megállapítása értelmében az egyik meghatározó filozófusként jegyzett Rozanov írásai inkább a maxima-, illetve aforizmagyűjtemény műfaját idézik, a társadalom és történelem, az oktatás, valamint a család és a házasság adja változatos témái körét. A civilizáció bírálója egész életében az antiszemitizmus és a filoszemitizmus végletei között csapongott. Az emberi ésszel fel nem fogható nemiséget a másvilág részecskéjének, binergikusnak, kétféle energia összeadásának, a teljesség megvalósulásának, az ember második spirituális mozgatójának tekinti a józan ész mellett. A nemzés szolgálatában működő nemiség a templom belső terének leképeződését jelenti, a folytonosan megújuló életet, szemben a prostitúcióval, amelyet az intim kapcsolat szakrális életéhez fűződő kapocs, a házasság vallásos lényege elvesztéseként magyaráz Rozanov. Később Egyiptom és Jeruzsálem ősi mintáira hagyatkozva a prostitúció szakrális rendeltetései is rámutat. Az *Újszövetség* aszkézisét Rozanov a nemiség metafizikájának foglalatát adó műveiben a *Jelenések könyvének* szakaszaival állítja szembe, az *Ószövetséget* pedig a családi viszonyok misztikus rendszereként, mintaként tárja az orosz

⁶ Vö. SZILÁGYI Ákos *Hamu és mamu. Az orosz irodalmi avantgard 1917 előtt és után.* Bp., Holnap, 1989, 25.

⁷ Lásd ЗЕНЬКОВСКИЙ, В. В. *История русской философии.* Ленинград, ЭГО, 1991, II. köt., 1. rész, 134.

civilizáció elé, annak védelmére. Politikai nézeteiben monarchista, szlavofil és tradicionalista. Az első olyan orosz gondolkodó, aki pravoszláv filozófiát alkot, a vallás reális forrásaként és fundamentumaként a családot jelöli meg. Nemzeti öntudatából sem a szélsőséges öntudat, sem az önkritika nem hiányzik: az orosz nép ennek megfelelően írástudatlansága ellenére is kultúrát képvisel, hiszen az nem könyvekben, hanem a „kobakokban” van. Az alkoholizmus, az abortusz és a válás esküdt ellensége. A bürokráciát és a hivatalnokréteget nem téveszti össze az államjoggal, a hivatalnok nemcsak pusztít, „helyre is igazít” mindent. A társadalmon a művelt réteget érti, bár az orosz értelmiségnek – nyilvánvaló túlzással – „felszínes műveltségét” rója fel. A történelmet és egyháztörténetet stílusok harcaként fogja fel, elemzi az egyházak közti különbségeket.

Rövid fejezet foglalkozik az orosz kultúrában már-már paródiaszámba menően mindenki által vitatott és újraértelmezett Puskin szellemi és történetfilozófiai hagyatékával. Valóban szokatlan az új kép. Averjanov némileg önironikusan von saját kísérlete és Szemjon Frank értelmezése közt párhuzamot, amennyiben utóbbi politikai bölcselőként állította be az orosz költészet nemtőjét, s saját liberális konzervatív pártja érdekében Puskin e mozgalom szellemi alapítójának kiáltotta ki. Puskinnak a filozófus Csaadajevhez írt hitvallása hazájához és annak történelméhez, őseihez való ragaszkodásról tett tanúság. A stabilitás Puskin szemében a társadalmi jó elsődleges feltétele, s ez tulajdonképpen a dinamikus konzervativizmus előfutárává avatja.

A kötet harmadik részében naplószerűen sorjázó feljegyzések, az aktuális és kialakulóban lévő politikai filozófia kritikája mellett kiemelkednek a nyugat-európai „alternatív történetírás” jelenségét értelmező írások. Utóbbiak a szerzőnek az európai történelem újraírási kísérleteinek lehetséges okait firtató töprengéseinek summázatát tartalmazzák. Ennek a tendenciának tulajdonítja egyebek mellett, hogy az EU alkotmányát sikerült „megóvni” a keresztény hagyományok mint alapértékek beiktatásától.

Ugyanezen jelenségek közé sorolható a keresztényellenes ezoterika disneyfikációja, amely Scorsese botránykeltő, ám a fennkölt esztétizációt megkísérlő filmjeivel szemben alternatív olvasmányok új típusát jelentik a titkos társaságok titkainak olcsó, populista stílusú bemutatására vállalkozó könyvek sorozatait. Mint fanyar humorral jelzi, az összesesküvéselemlet-gyártók e könyvek dömpingje mögött ugyan ármányos szabadkőműves machinációkat sejtene, jóllehet ez a feltételezés meggondolatlanul dehonosztáló erre a hagyományosan látóköréről és intellektuális színvonaláról ismertté vált szervezetre nézvést. Az átlagember tudatában mindez az „igénytelenség”, illetve a relativizálás állandósuló kényszerpályájának rémképét teszi valóságossá. Ilyen könyv *A Da Vinci-kód*, amely kapcsán plágium miatt adtak be keresetet a szerző ellen, ahogyan Averjanov leírja. Előképként Baigent, Leigh és Lincoln *Szent vér, Szent Grál* című munkáját jelöli, e szerzők egyike kezdeményezte az eljárást. A hagyományos történettudomány kétségtelenül válságba került, másrészt az alternatív történetírás a posztmodern életérzés és tudomány önelégült szkepszisével, az öncélú kritikával, valamennyi tény és értékelés megkérdőjelezésével operál. A „leleplező” művek szaporodása háttérben egyfajta történetfilozófiai ideológia bújjik meg. Ez „az értékek átértékelésének” megismétlését készíti elő. Elsődleges célpontként a történelmi egyházakat (kiváltképp a katolikus és ortodox) éri vád, miszerint titkolózásukkal és a tények elferdítésével, saját bűneik rejtegetésével tévesztik meg híveiket. Az érvelésekben általában az a következő állítás, miszerint az egyházak által megtestesített „lelki totalitarizmus” mégis közvetítője volt az alternatív lelkiség olyan, őskeresztény időkre visszamenő formáinak, mint például az albigensek hite. Ugyanebbe a körbe tartoznak a tanítástól eltérő tételek, kezdve a Jézus Krisztus vér szerinti leszármazottai által létrehozott egyházi szervezetektől.

Fontos tanulsága: a rákényszerített oktatási és civilizációs paradigmák ellenére az egyén továbbhordozza ősi kulturális kódjait.